

ES'AD EFENDİ (1847/1931) VE TEVHİD RİSÂLESİ'NDEKİ VAHDET-İ VÜCÛD GÖRÜŞÜ

Vahit GÖKTAŞ*

Özet

Es'ad Efendi (1847/1931) ve Tevhid Risâlesi'ndeki Vahdet-i Vücûd Görüşü

Bu makalede Muhammed Es'ad-ı Erbilî (1847/1931)'nin vahdet-i vücûd'la ilgili görüşleri ele alınmıştır. Es'ad Efendi, Meclis-i Meşâyih reisliği yapmış, Cer'ide-i Sûfiyye adlı derginin çıkarılmasına öncülük etmiş, Kelâmî Dergâhı'nda uzun yıllar şeyhlik görevi yapmış Nakşî ve Kâdirî tarikatından icâzetli önemli bir mutasavvıftır. Onun vahdet-i vücûd'la ilgili görüşlerini, diğer eserlerinde de bulmakla birlikte; daha çok Evhadüddin Balyânî'ye ait *Risâle-i Ehadiyye* veya *Tevhid Risâlesi* olarak bilinen esere yapmış olduğu tercümeden tespit edebiliyoruz. Tıpkı diğer büyük sûfilerde olduğu gibi Es'ad Efendi'nin vahdet-i vücûd anlayışı da sadece ontolojik anlamda ileri sürülmüş bir vahdet düşüncesi değildir. Tasavvufî seyr u sülûk neticesi ulaşılabilen tecrübî bir düşüncedir. Es'ad Efendi vahdet-i vücûdu ele alırken tarîk-i sûfiyyede çalışıp nefsin basamaklarının aşılması gereğini ifade eder. "*Nefsinî bilen Rabbini bilir*" ifadesini bu bağlamda ele alır. Es'ad Efendi'nin vahdet-i vücûd düşüncesi diğer birçok mutasavvıfta olduğu gibi Allah'ın dışında gerçek ve mutlak anlamda hiçbir varlık görmeme temeli üzerine oturmaktadır. O'na göre "*Rabbini bilen*" yani mârifetullahı ulaştıran insanlar Allah'ın "*işiten kulağı, gören gözü*" olurum dediği insanlar sınıfına girerler. Her şeyiyle veraset-i enbiya hükmüyle "*ve mâ yantiku anî'l hevâ*" "*ve mâ rameyte iz rameyte ve lâkinnallahe ramâ*" âyetlerindeki sırta mazhar olurlar.

Anahtar kelimeler: Es'ad Erbilî, Vahdet, Vahdet-i Vücûd, Risâle-i Ehadiyye, Tevhid Risâlesi

Abstract

Es'ad Efendi's (1847/1931) And Understanding of Oneness of Being (Wahdat-i Wucud) in The Resala al Ahadiyya

This article studies the opinions of Muhammed Es'ad Arbili (1847/1931) on Oneness of Being. Es'ad Efendi is a prominent Sufi who acted as the chairman of Majlis al Mashayih, lead the publishing of the journal named Jarida al-Sufiyya, acted as the master (sheikh) of Kelami Dergah, and who has spiritual authority both from Naqshî and Qadiri Sufi paths. Whereas we can find his opinions on wahdet al-wucud in his other works, we can principally establish these opinions from the translation he did of *Resala al-Ahadiyya* which is written by Evhaduddin Balyani. Es'ad Efendi's opinion of oneness of being is not solely an opinion of wahdet in ontological terms. It is an opinion that could be reached as a result of spiritual journal (sayr al suluk) in Sufism. While explaining the oneness of being, Es'ad Efendi expresses that one should work in the sufi path and progress through the stages of self (nafs). He assesses the expression "*Whoever Knows Himself, Knows His Lord*" within this regard. Es'ad Efendi's understanding of oneness of being is based on seeing no existence except Allah, as in the case of many other Sufis. According to him, those who "*know their Lord*", are included in the group of people for whom Allah has said to be their "*ears which they hear with, eyes which they see with*". They are characterized as the inheritors of the prophecy, reflecting the secret in the Quranic verses: "*Wa ma yantiqu an al hawa*" and "*Wa ma ramayta idh ramayta wa lakinnallaha rama*".

Key words: Es'ad Arbili, Oneness (Wahdet), Oneness of Being (Wahdet al Wucud), Resala al Ahadiyya (*Tevhid Risâlesi*), Balyani

* Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı

Es'ad Erbilî

Muhammed Es'ad Erbilî, Musul'un Erbil kasabasında 1264/1847 yılında doğmuş olup¹, Erbil'de bulunan Hâlidî tekkesinde postnişîn Şeyh Muhammed Said'in oğludur. Dedesi, Halid-i Bağdadî'nin halifelerinden Şeyh Hidâyetullah'tır.² Hem baba hem de anne tarafından "Seyyid" olduğu söylenmektedir. Erbil'de Şeyhi Tahâ'l-Harirî'nin vefatından sonra, irşat vazifesine başlar. Es'ad Efendi hem Nakşî hem de Kâdirî tarikatından icâzetli bir sûfidir.³

Es'ad Efendi İstanbul'a yerleşir ve II. Abdülhamid'in damadı Derviş Paşazâde'ye sarayda dersler verir. Fatih Cami-i Şerifi'nde *Hafız Divanı* ve Mevlânâ Cami'nin *Lüccetü'l-Esrar* adlı eserini okutur. Ancak Es'ad Efendi'nin asıl eğitim merkezi Kelâmî Dergâhı'dır. Ancak Es'ad Efendi tasavvufî anlamda asıl meyvelerini Kelâmî Dergâhı'nda verir. Zirâ dönemin bir çok üst düzey yöneticisi ve ilim adamı bu dergahta ondan feyz alırlar. Kelâmî Dergâhı'nda yetişenlerin hadd-i hesabı yoktur.⁴

Meclis-i Meşâyih reisliği yapmış, *Cerîde-i Sûfiyye* adlı bir derginin ve Cemiyet-i Sûfiyye adlı bir yapılanmanın öncülüğünü yapmış, Sürre Emîni olarak görevlendirilmiş bir şahsiyet olarak Es'ad Efendi şahsî ve manevî karizmasıyla çevresine etki etmiş önemli bir mutasavvıftır.

Es'ad Efendi'nin tasavvuf, tefsir hadis ve edebiyatla ilgili eserleri ve yazıları vardır. Eserleri şunlardır: *Kenzü'l-İrfân*, *Mektûbât*, *Dîvan*, *Risâle-i Es'adiyye*,

- 1 Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar Bl., no: 2306, c. 2, s. 191. Doğum tarihi Es'ad Efendi'nin doğum tarihi hakkında farklı rivâyetler vardır. Meselâ Sadık Albayrak'ın, *Son Devir Osmanlı Uleması* isimli eserinde 1259/1843 olarak geçmektedir. bk. Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali)*, (Medrese Yay.), İstanbul 1980. Biz de, *Sefîne'* de ve diğer birçok eserde geçtiği üzere Es'ad Efendi'nin 1264/1847 tarihinde doğduğu kanaatini taşımaktayız.
- 2 Hasan Kâmil Yılmaz, *Altın Silsile*, Erkam Yay., İstanbul 1994, s. 241. Hasan Kâmil Yılmaz, "M. Es'ad Erbilî", *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları*, c. 9, s. 369, İstanbul 1996.
- 3 Yılmaz, *Allah Dostları*, aynı yer. Ayr. bk. Muhammed Es'ad Erbilî, *Risâle-i Es'adiyye fi Tarîkatî'l- Aliyye*, (Dersaadet Matbaası), İstanbul 1341-1343, ss. 29-30. Es'ad Efendi'nin kendi kâleminden, hal tercemesi için ayr. bk. İsmail Kara, "Meclis-i Meşâyih, Ulema-Tarikat Münasebetleri ve İstanbul'da Şeyhlik Yapmış Beş Zâtn Kendi Kâleminden Terceme-i Halî", *Kutadgubilig*, Sayı: 1 (Ocak 2002), ss.185-214. Vassaf'ın *Sefîne'*sinde ise "Valide-i Muhteremeleri cihetinden de seyid nesebdir." cümlesiyle hem anne hem baba tarafından seyid olduğunu belirtmiştir. Bk. Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, c. II, s. 191.
- 4 Dergâhta 15 gün misafir kalan Danimarkalı araştırmacı Carl Vett'in dergâha gelen üst düzey yönetici ve ilim adamlarının Es'ad Efendi'ye karşı gösterdikleri tazim dikkatini çeker. Bunlar arasında Gazi Mahmud Muhtar Paşa (1867-1935), Prof. Mehmed Ali Aynî (1868-1945), Ömer Ferid Kam (1864-1944) gibi isimlerde vardır. Geniş bilgi için bk. Carl Vett, *Kelâmî Dergâhından Hatıralar*, çev.:Ethem Cebecioğlu, Ankara 1993, ss. 4-8, 92-95, 123, 167-171; Bu eser Ethem Cebecioğlu tarafından tekrar tercüme edilmiş ve basılmıştır. Bk. Carl Vett, *Dervişler Arasında İki Hafta*, çev.: Ethem Cebecioğlu, Kaknüs Yay., İstanbul 2002.

Fâtiha-i Şerîfe Tercümesi, Makâleleri ve Tevhid Risâlesi adlı bir tercümesi bulunmaktadır.⁵

Tevhid Risalesi

Es'ad Efendi vahdet-i vücûd'la ilgili görüşlerini daha çok Evhadüddin Balyânî'nin *Risâle-i Ehadiyye*'sini tercüme ederken ortaya koyar. *Risâle-i Ehadiyye*, bir çok yerde sehven Muhyiddin İbnü'l-Arabî (560/1165-638/1240)'nin *Kitâbu'l-Elif ve Hüve Kitâbu'l-Ehadiyye* isimli eseriyle karıştırılarak Şeyhü'l-Ekber'e izâfe edilmiştir. Es'ad Efendi de eseri Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye izafe etmektedir. Halbuki son dönemde yapılan araştırmalara göre eser Evhadüddin Balyânî (ö.686/1288)⁶'ye aittir ve eserin bir diğer ismi de *Risâle Men Arefe Nefsehu Fekad Arefe Rabbehu*'dur.⁷ Eserle ilgili hayli kapsamlı bir çalışma kâleme alan Ali Vasfi Kurt da eserin Abdullah b. Mes'ud Balyânî (ö.686/1288)⁸'ye ait olduğunu ispatlamıştır. Eser hakkında hayli faydalı bilgileri muhtevî bu çalışma *Mutlak Birlik, Nefsini Bilen Rabbini Bilir* adı altında yayınlanmıştır.⁹ Evhadüddin Balyânî'ye ait olduğu usul, kullanılan kavram ve fikirlerden yola çıkılarak ispatlanan bu eser'in Abdullah b. Süleyman el Hâlidî'ye ait *Mir'âtu'l-İrfan* adıyla bir şerhi mevcuttur. Es'ad Efendi de asıl metin ve mevcut şerhteki görüşleri özetleyerek ve rahat bir tercüme tekniğiyle eseri tercüme etmiştir.¹⁰ Eser bir defa *Risâle-i Tevhid* adıyla İstanbul'da Ali Kadri tarafından

- 5 Es'ad Efendi'nin hayatı ve eserleriyle ilgili geniş bilgi için bk. Vahit Göktaş, *Muhammed Es'ad Erbilî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Felsefesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.
- 6 Balyânî'nin hayatı ile ilgili elimizde fazla bir bilgi yoktur. Şırazlı bir şeyhtir. Ebû Ali ek-Dekkâk'ın İsmail adlı oğlunun soyundandır. Tarikat silsilesi Ebû'n-Necip es-Sühreverdî'ye ulaşmaktadır. Tarikatını babası İmâmü'd-Dîn Mes'ud'dan almıştır. Hayatıyla ilgili geniş bilgi için bk. Abdullah b. Mes'ud Balyânî, *Mutlak Birlik, Nefsini Bilen Rabbini Bilir*. Haz.: Ali Vasfi Kurt, İnsan Yay., İstanbul 2003, ss. 16-19.
- 7 Osman Yahya, diğer bir isminin de *risâletü'n-fi'l-ahadiyye* olduğunu belirtmektedir. bk. Osman Yahya, *Müellefât-ı İbn Arabî*, çev.: Ahmed Mahmud et-Tıyb, Kahire 1992, ss.342-343; H. Kamil Yılmaz'da eserin İbnü'l-Arabî'ye değil Evhadüddin-i Balyânî'ye ait olduğunu söylemektedir. Bk. Hasan Kamil Yılmaz, "M. Es'ad Erbilî", *Altın Silsile*, ss. 222-223. Osman Yahya'nın hazırlanmış olduğu tezde, bu eserin değişik nüshalarda İbnü'l-Arabî'ye ait olduğu şeklinde görülürken Evhadüddin Balyânî'ye ait olduğu ihtimali üzerinde de durmakta ve kanaatinin, eserin İbnü'l-Arabî'ye ait olmadığını söylemektedir. Osman Yahya, *age*. ss. 342-343; Abdullah b. Mes'ud Balyânî, *Mutlak Birlik, Nefsini Bilen Rabbini Bilir*, Haz.: Ali Vasfi Kurt, İnsan Yay., İstanbul 2003.
- 8 Balyânî ve vefat tarihiyle ilgili farklı bilgiler için bk. Balyânî, *age*., ss. 15-16.
- 9 Bk. Abdullah b. Mes'ud Balyânî, "Mutlak Birlik, Nefsini Bilen Rabbini Bilir" Haz.: Ali Vasfi Kurt, İnsan Yay., İstanbul 2003. Kurt, bu çalışmayı Michel Chaudkiewicz'in *Epître sur l'Unité Absolue=Mutlak Birlik Risâlesi* adlı eserini temel alarak hazırlamıştır.
- 10 *Aynı eser*, s. 11.

1337/1918'de Abdullah b Süleyman el-Hâlidî'nin Arapça Mir'atu'l-İrfan şerhi ve hamışında Es'ad Efendi'nin tercümesiyle birlikte 103 sayfa olarak basılmıştır.¹¹ Es'ad Efendi eserin sadece tercümesini yapmıştır. Tercüme ise metne sadık kalınmayarak, eser üzerinde de bazı tasarruflarla ve rahat bir tercüme tekniği kullanılarak yapılmıştır. Mütercimın kendi ifadesiyle "*muhtasar bir tercümedir*". Abdullah b. Süleyman el-Hâlidî vahdet-i vücûd'la alakalı önemli bilgiler içeren eserin şerhini, zamanın vüzerasından Veysi Paşanın isteği üzerine yapmıştır. Eserin mukaddimesinde Abdullah b. Süleyman el-Hâlidî eserin ortaya çıkmasını şu cümleleriyle açıklar: "Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye'den Veysü Paşa Şeyh Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *men arafe nefsehu fekad arafe rabbehu* risâlesini şerh etmemi istedi, Rabbu'l-Erbab'a istiharede bulundum. Dileğime müsbet cevap gelmesi üzerine, âlemin en faziletlisinin ruhaniyetinden feyz istirham ederek bu işe başladım. Bunu *Mir'atu'l-İrfan* olarak isimlendirdim" demektedir.¹² Şunu da hemen belirtelim ki Evhadüddin Balyânî'nin ve İbnü'l-Arabî'nin vahdet anlayışlarında pek çok farklılıklar görülmektedir.¹³ Biz burada bu farklılıklara temas edecek değiliz. Amacımız Kelâmî Dergâhu şeyhi Es'ad Efendi'nin, bir esere yapmış olduğu tercümeden onun kendi görüşlerini ve bakış açısını ortaya koyabilmektir.

Vahdet-i Vücûd

Vahdet, tevhid kelimesinden türemiştir. Tevhid, Arapça, Allah'ın bir olduğunu takrir etme, ona imân etme, Allah'ı, tasavvur ve tahayyül olunan şeylerin hepsinde birleme anlamında kullanılmaktadır.¹⁴ "Vahdet", kelime olarak infirad, teklik anlamlarına gelmektedir. Kesretin zıddıdır.¹⁵ Ulûhiyyet, vahdet kelimesinden türemiş olup, ibadet anlamında Arapça bir kelimedir.¹⁶

Vahdet mertebesi, tasavvuf ıstılahında hakikat-ı Muhammediyye, taayyün-i evvel mertebesi gibi isimlendirilen en yüce berzahdır.¹⁷ Ayrıca, bu mertebeye

11 Kitabın kapak kısmında şu bilgiler yer alır: *Risâle-i Tevhid*, Münderecatı: *men arafe nefsehu fekad arafe rabbehu*, hadîs-i şerifi hakkında Şeyh-i Ekber kaddesallahu sırrahu'l- aziz hazretlerinin şerhiyle hamışında tercemesini muhtevidir mütercimi: Kelâmî Dergâhu postnişini Muhammed Es'ad. Her hakkı mahfuzdur. 1337.

12 Erbili, *Risâle-i Tevhid*, s. 4, metin kısmı.

13 Bu farklılıklar hakkında geniş bilgi için bk. Balyânî, *Mutlak Birlik*, ss. 20-28.

14 Tehânevî, *Keşşâfu'l-İstılâhâtî'l-Fünûn*, İstanbul 1984, c. 3, s. 1458 ; İbn Manzur, *Lisânu'l arab*, Beyrut 1955, c.3, s. 450.

15 İbn Manzur, *aynı yer*.

16 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay., İstanbul 2005, s. 681.

17 Tehânevî, *Keşşâf*, c.3, s. 1464.

birçok farklı isim de verilmektedir.¹⁸ Cürcânî, tevhidi: Allah'ın zâtını, akılla tasavvur olunan, zihnen hayal edilebilen her şeyden uzak tutmak, diye târif eder. Ona göre, sülûkun bütün hal ve makamlarıyla temel hedefi tevhiddir.¹⁹ Kâşânî ise tevhidi, cem' ve farkın bir olması anlamında kullanır.²⁰ Bütün bu târiflerden yola çıkılarak tevhid, âlemi ve onda bulunan her şeyi Allah'a dayanarak anlamak,²¹ Allah'tan başkasını tanımamak, kâdim olan Allah'ı birlemek şeklinde kullanılmaktadır.²²

Tasavvufî kültürde İbnü'l-Arabî (1165-1241)²³ tarafından sistemleştirilmiş olan vahdet-i vücûd düşüncesi, varlığın tek olup,²⁴ bunun da mutlak varlık olan Allah/Hakk'ın varlığından ibaret olduğu, ondan başka hakikî varlık bulunmadığının idraki, şuuru ve düşüncesi etrafında oluşmuştur.²⁵ Bu anlayış, gündeme geldiği günden beri çok büyük tartışmalara sahne olmuş ve özellikle tasavvuf karşıtı bazı âlimlerin yanı sıra, sûfî olan İmam-ı Rabbanî tarafından da eleştirilmiştir. Vahdet-i vücûd fikrinin İbnü'l-Arabî'den önce de bazı mutasavvıflarca dile getirildiği bilinmektedir.²⁶ Nitekim Muhasibî (243/857), Bâyezîd-î Bistamî (260/874), Cüneyd-î Bağdadî (297/909), Hallâc (310/922), Gazâlî (555/1111) gibi sûfilerin eserlerinde Vahdet-i Vücûd anlayışını içeren ifadeler görmektediriz. Meselâ, Haris el-Muhasibi (ö.243/857)'nin ubûdiyet sıfatını anlatırken: "Sen kendinde hiçbir varlık görme; çünkü sen, nefsine ne zarar verebilirsin, ne de fayda sağlayabilirsin"²⁷ şeklindeki sözü vahdet-i vücûd'a temel teşkil edebilecek düşüncelerden sadece biridir. Yine Cüneyd-i Bağdadî'ye göre tevhid, kadîm ve ezeli olanı fanî ve sonradan yaratılmışlardan (muhdesden)

18 Bu mertebeye verilen farklı isimler için bk. Mahmud Erol Kılıç, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri: Vücûd ve Merâtibü'l-Vücûd*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995, s. 226.

19 Tehânevî, *age.*, c. 3, s. 1468.

20 Abdürrezzâk Kâşânî, *Istilahâtü's-Sûfiyye*, Kahire 1990, s. 219.

21 William Chittick, *Varolmanın Boyutları*, çev.Turan Koç, İnsan Yay., İstanbul 1997, s.30.

22 Gazzâlî, *Tasavvufun Esasları*, çev.: Ramazan Yıldız, Şamil yay., İstanbul trs., s.40.

23 Muhyiddin İbnü'l-Arabî 1165'de Endülüs'ün Mürsiye şehrinde doğmuştur. 1240'ta Şam'da vefat etmiştir. Ona "Şeyh-i Ekber" diyenler olduğu gibi, kafirlikle itham edenler de olmuştur. Bk. Mahmud Erol Kılıç, *Muhyiddin İbn Arabî'de Varlık Mertebeleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1995.

24 Suad el-Hakîm, *Mu'cemu's-Sûfi el-Hikme fî Hudûdî'l-Kelime*, Beyrut 1981, s. 1145; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 741.

25 Cebecioğlu, *age.*, s. 683; Köprülü, M. Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yay., İstanbul 1980, s. 122.

26 Hasan Kâmil Yılmaz, *Tasavvufla İlgili Sorular ve Cevaplar*, İstanbul 1996, s. 537.

27 Molla Cami, *Nefehâtü'l-üns min hadarâti'l-kuds tercemesi*, ter.Lamii Çelebi, İstanbul 1520, s.104.

ayırarak ve tek bırakmaktır.²⁸ Cüneyd-i Bağdâdî'nin bu târifi şöyle yorumlanmıştır: Allah'ın dışındaki her şeyi yok sayıp kaldırmak, yalnızca Allah'ı bırakmak anlamındadır ki, tasavvufta bu fenâ fillah'ın bir ifadesidir.²⁹

***Tevhid Risâlesi'*ndeki Vahdet-i Vücûd Görüşü**

Es'âd Efendi'nin eserlerinde vahdet-i vücûd düşüncesiyle ilgili doğrudan bilgiler olmamakla birlikte *Tevhid Risâlesi* tercümesinde konuyla ilgili bilgiler geçmektedir. Bu eser muhtasar bir tercümedir. Ancak o, eserin hamisinde yazmış olduğu önsözde konuyla ilgili kendi fikirlerini vermekte ve tercüme kısmında da kendi kanaatlerini belirtmektedir. Es'ad Efendi'nin Hamişin dibacesinin bir bölümünde ise:

“Evliyâ-yı kirâmın vahdet-i vücûd hakkındaki mezheb ve meşrepleri bir hayli ayât-ı kerîme ve ehâdis-i şerîfe ile müeyyed olduğu halde sûret-i ifâdelerinin veyahut tarz-ı telakkilerin adem-i kifayesinden nâşi bir takım itirazâta hedef oldukları ve haksız münâkaşâtın karşısında buldukları erbabınca ma'lumdur. Mamafih “ve mâ rameyte iz rameyte ve lâkinnellahe ramâ” kezalik “inne'llezine yübâyûneke innemâ yübâyûnallah” misüllü ayât-ı kerîme ve sırasıyla zikrolunacak ehâdis-i sahiha'nın sarîhünden müstefad olan vahdet-i vücûdu ceffe'l-kâlem inkar eylemek ma'kul olmasa gerekir”

demektedir. Bu ifadelerden de anlaşılıyor ki o, vahdet-i vücûd nazariyesini savunmaktadır. Vahdet-i Vücûd nazariyesinin ayet ve hadislerle açıklandığını ifade etmektedir. Es'âd efendi Ayrıca bu hamişin dibacesinin başka bölümünde İbnü'l- Arabî için “matla'ı mağrib olan şems-i tâbân-ı ma'rifet, neyyir-i âfâk, velayet-i ağnâ bihi Şeyh-i Ekber Muhyiddinü'l-Arabî kuddise sırruhu'l-envar hazretleri” ifadelerini kullanmakta ve onu övmektedir. Yine hamişin başka bir yerinde “Şeyh-i Ekber Muhyiddinü'l-Arabî kuddise sırruhu'l-envar hazretlerinin âsâr-ı gevher-nisârından (men arefe nefsehu fe kad arefe rabbehu) ismiyle müsemma risalelerinde vahdet-i vücûd'a dair meşhûd-ı bâsıra-i iftikârım olan edille-i muknialarının lisan-ı Türki ile tercümesine mübaşeret ve lisan-ı Arabî'ye aşina olmayan ihvanım için tab' ve temsiline mücâseret eyledim” demekte ve eseri İbnü'l-Arabî'ye izafe etmektedir. Ancak burada önemli olan Es'ad Efendi'nin eserde geçen vahdet-vücûdla ilgili delillerin ikna edici olması ve bu

28 Ebu Abdurrahmân Sülemî, *Tis'atü'l-Kütüb li Ebî Abdurrahmân es-Sülemî (Kitabu Sülûki'l-Ârifin)*, çeviri ve notlarla birlikte neşr.: (Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri) Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1981, s.156; Hucvirî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, çev.: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1996, s.414.

29 Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, s.258.

sebepten eseri tercüme etmesidir. Dolayısıyla bu eser tercüme gibi gözükse de Es'ad Efendi'nin Vahdet-i vücûdla alakalı görüşlerini bu eserden tespit etmemiz mümkündür.³⁰

Bu risalede vahdet-i vücûd fikri “nefsini bilen Rabbini bilir” hadisi merkezde alınarak oluşturulur. Buna göre kişinin kendisini bilmesi demek Rabbi karşısında yok olduğunu bilmesi demektir. Es'ad Efendi aynı hadisi Mektûbat'ında fakrla ilgili olarak zikreder ve şöyle der: “el-Fakru fahrî” hadîs-i şerîfine uyarak halle, sözle bedenlen ve malla bütün insanoğluna emaneten verilen eşyayı Cenâb-ı Hakk'ın bilip kendimizi fakir ve muhtaç hissettiğimiz zaman “Nefsini bilen Rabbini bilir” hadisine göre Cenâb-ı Hakk'ı bilmiş oluruz.”³¹ O, vahdet-i vücûd fikrini, öncelikle Kur'ân ve Hadis-i şeriflerden deliller getirmek sûretiyle temellendirir. Bu düşüncenin bir çok âyet ve hadisle müeyyed olduğunu belirtir ve vahdet-i vücûdu hem anlatır hem savunur.³²

Vahdet-i Vücûd erbabı, eşyadan vücûdu çekip almak suretiyle, hakiki vücûdu, Cenâb-ı Hakk'a tahsis ederek, Cenâb-ı Hak'tan başka bir mevcut kabul etmezler. “Lâ mevcude illallah” yani Cenâb-ı Hak'tan başka bir mevcut yoktur” derler.³³ *Tevhid Risalesi'*nde “*Evvel ve Ahir, Zâhir ve Bâtın O'dur...*”³⁴ âyeti, vahdet-i vücûdla ilgili fikirlere merkez olarak alınır. Âyet'e göre “Hak Teâlâ Hazretleri evveldir, ezelîdir. Âhirdir, ebedîdir. Sona ermekten münezzehtir. Zâhirdir, bu görünen âlemin hepsi onun kudret eseridir. Bâtındır, ulûhiyyet sırları kâinâtın her zerresinde gizlidir ve her şeye vakıftır. Daha önce ve hal-i hazırda bütün varlık, Allah'ın vücûd nûrlarından akseden zerrelere ve tecelli mahalleridir. Hakikatte ise Allah'tan başka varlık yoktur. Buna göre; Cebrail de O'dur vahiy de O'dur. Her şey O'dur.³⁵ Bununla beraber Allah kendi zâtına mahsus olan azamet ve ulûhiyyet sıfatlarını kendisinin dışında hiçbir varlığa vermemiştir. Kullar kendilerine verilen vücûd nimetiyle kanaat ederek kulluk vazifesini ihlal

30 Bu makalede Es'ad Efendi'nin Tevhid Risalesi tercümesinden almış olduğumuz ifadeler eserin bir tercüme olması dolayısıyla direkt Es'ad Efendi'ye izafe etmek belki doğru olmasa gerektir. Ancak biz eserde geçen Vahdet-i vücûd düşüncesini ele alacağımızdan, Es'ad Efendi'nin eseri tercüme etmesi dolayısıyla ve bu fikirlere karşı olmadığı düşüncesiyle metin içinde geçen ifadeler de Es'ad Efendi'yi referans gösterdik.

31 Muhammed Es'ad Erbilî, *Mektûbât*, Erkam Yay., İstanbul, trs. s. 242.

32 Evhadüddin Balyânî, *Risâle-i Tevhid*, Mütercimi, Kelâmi Dergâhu Postnişini Muhammed Es'ad, İstanbul 1337, s. 2. Tercüme yazılan önsöz. Bundan sonra bu eserden yapılan alıntılar tercümesinde Es'ad Efendi'nin yapmış olduğu tercüme ve şerhten yola çıkarak görüşlerini ortaya koyulacağından Erbilî, Es'ad, *Tevhid Risâlesi* olarak verilecektir.

33 Ferid Kam, *Vahdet-i Vücûd*, (sad.Ethem Cebecioğlu), DİB. Yay., Ankara 1994, s. 94.

34 Hadîd 57/3.

35 Evvel, ahir, batın hepsi kendisindedir. Bu mertebeye ise Ahadiyyet/ 'ama mertebesi denilir. Erbilî, *Tevhid Risalesi*, ss. 9, 17

ettirecek ve şeytanın vesvesesine uyarak “hulul ve ittihad” gibi birtakım yanlış düşüncelerle uğraşmamalıdır.³⁶ Hulûl ve ittihad fikri varlığı mümkün olan mâsivâyı varlığı vacip olan Allah yerine koyar. Halbuki mâsivâ Allah’ın zâtıyla vardır.

Vahdet-i vücûd düşüncesinde; mutlak anlamda vücûd bir’dir. O da Allah’tır.³⁷ Allah, kendisinin halefi bulunmayan mutlak varlıktır.³⁸ O, kendinde çokluk olan Bir’dir.³⁹ *Tevhid Risalesi*’ne göre, Allah’ın vahdâniyyetinden önce bir vücûd yoktur. Ferdâniyyetini takib edecek bir kimse de yoktur. Allah’ın vahdâniyyeti öncelik sonralık, beraberlik gibi sıfatlarla sıfatlanamaz. Çünkü başlangıçta Allah vardı, başka bir şey yoktu, şimdi ise bir şey değişmiştir. Durum hâlâ böyledir. O vahid ve münferiddir. Ezelde de kendisini tavsif edecek kimse yoktu.⁴⁰ Mevcud şeyler ise, arazdır. Çünkü bunlar nefsiyle kâim değildir. Bir yaratıcıya ihtiyaçları vardır. O da vâcibu’l-vücûd olan Allah’tır. Bu mertebeye ‘amâ mertebesi veya ehadiyyet mertebesi de denilir. Bu mertebede makâm-ı vahdâniyyet ve zât-ı ehâdiyyete işaret olan evvelin hurûfu da kendinden başka bir şey değildir.⁴¹ Konunun anlaşılması için şöyle bir örnek verilir: Bir ağacı kesince bunu testere, keser yaptı denilmez; doğramacı yaptı denilir.

Allah sırr-ı evveldir. Yani birliğin başlangıç sırrıdır. Aynı zamanda sırr-ı âhirdir. Es’ad Efendi, Mevlânâ Cami’nin vahdet dolu şiirini verirken vahdet-i vücûdda insanın yerini bir kez daha ortaya koymaktadır.

*Der bâğ-ı bâkâ ne gül şodem ne hârî
Ne mest mey-i fenâ ne hoşyârî
Sencîdem bâr-ı hûş goftem ârî
Men hîçem ve kem ez hîç hem bisyârî
Ez hîç ve kem ez hîç neyâyed kârî.⁴²*

36 Erbilî, *Mektûbât*, ss. 11-12.

37 İbn Arabî, *Fusûsu’l-Hikem*, Beyrut 1980, ss. 76-77; Abdulganî Nablusî, *Âriflerin Tevhîdi*, çev.: Ekrem Demirli, İstanbul 2003, ss. 15, 19.

38 Sadreddin Konevî, *Vahdet-i Vücûd ve Esasları*, çev.: Ekrem Demirli, İstanbul 1992, s. 89.

39 İbn Arabî, *age.*, s. 77.

40 Erbilî, *Tevhid Risâlesi*, s. 3.

41 Aynı eser, s. 8.

42 Bekâ bahçesinde ne gül oldum ne diken,
Ne fenâ şarabının sarhoşuyum ne de ayık
Kendi değerimi tarttım ve dedim ki:
Ben hiçim hatta hiç bile değilim.
Ne hiçten ne de hiç bile olamayandan ne hayır gelir. Erbilî, *Divân*, s. 112.

Vahdet-i vücûd düşüncesinde Allah'ın isimleri tartışılan konulardandır. Risalede ise isimler dört kısımda tasnif edilir: 1. İsm-i Zât (o, huve hiye, âlem gibi isimler bu gruba girer), 2. İsm-i Sıfat (la huve, la hiye gibi isimlerdir.), 3. İsm-i Tenzihîyyet (Kuddûs ismi), 4. İsm-i Ef'al (Razzak ismi)⁴³

Sıfatlar Zât'ın aynıdır. Âlem hayal ve vehimden ibaret olup, sıfatların tecelli ve zuhurundan ibarettir.⁴⁴ Sıfatların ve isimlerin Hakk'a nispeti ancak taayyünler itibariyledir.⁴⁵ Bütün kâinat varlık bakımından Hakk'ın aynıdır ancak taayyün açısından farklıdır. Bu durumda yaratanla yaratılan arasındaki farklılık itibaridir.⁴⁶ *Tevhid Risalesi'*nde isimler ve sıfatlar zâtın kendisidir. Allah'ın ismi zikredilerek müsemma murad edilmektedir.⁴⁷

Mevcûdât ise üç kısımda değerlendirilir: 1. Allah'ın zâtı (vacibu'l-vücûddur), 2. Allah'ın sıfatı (ilim gibi mümteni'u'l-vücûddur), 3. Sıfatı's-Sıfat (mahlûkât/mâsivaullah bu sınıfa girer)⁴⁸ Mevcûdât üç kısımda değerlendirildikten sonra Es'ad Efendi, "*mevcûdat üçe bâliğ olduğu halde evliyaullahın keşf-i esrârına nazaran bu vücûd-ı hakikiyyeden başka bir şeyin vücûdu yoktur.*"⁴⁹ sözleriyle hakîkî vücûddan başka bir vücut olmadığını ifade etmektedir.

Es'ad Efendi vahdet-i vücûdu herkesin anlayamayacağı kanaatindedir. Ona göre, "vahdet-i vücûd"u anlayanlar Allah'tan başkasını görmeyenlerdir. Yani kendi yokluğunun farkında olanlardır. Yalnız mâsivayı görenlere, bu konu anlatılmaz.⁵⁰ Bunu kendisi şöyle ifade eder: "*Enallah diyen kaolin vâsil olduğu makama sen vâsil olamadın. Vâsil olunca söylenileni hem anlar, hem söyler, hem de gördüğünü görürsün.*"⁵¹ İnsan kendisinin hakikatte yok olduğunu ve kendisine ait olanın bir emanet olduğunu idrak ederse, vahdet-i vücûd'u idrak edebilir.⁵² Yani nefsinin bilen, nefsinin terbiye eden kişi ancak birliğe ulaşabilir. Kişi böylece kendi mevcudiyetini Cenab-ı Hakk olarak bilir. Ortada teklik vardır. Kişi Allah'ı bilir ve kendinin cahili olur.⁵³ Es'ad Efendi'nin, her şeyde ve her şeyle Al-

43 Erbilî, *Tevhid Risâlesi*, s.4.

44 İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, s. 79; Cavit Sunar, *Vahdet-i Şuhûd-Vahdet-i Vücûd Meselesi*, Ankara 1960, s. 92.

45 Sadreddin Konevî, *Vahdet-i Vücûd ve Esasları*, s. 40.

46 İbn Arabî, *age.*, s. 81; Nablusî, *Âriflerin Tevhîdi*, s. 93.

47 Erbilî, *age.* s.9.

48 *Aynı eser*, ss. 5, 25.

49 *Aynı eser*, s. 5.

50 Mâsiva için ne vücûd, ne fenâ ne de müsemma vardır. Yani sen ne nefsinle kaimsin, ne maiyyetle, ne zarfiyetle. Ne şimdi varsın ne gelecekte olacaksın. *Aynı eser*, s.16.

51 Erbilî, *Tevhid Risâlesi.*, s. 86.

52 *Aynı eser*, s. 6.

53 *Aynı eser*, s.57.

lah'ı birlemesi hususu Mevlânâ ve Yunus'ta da vardır:

*İkîlîği terk itgil birlik maqamını tutgil
Canlar canın bulasın işbu dîrlîk içinde⁵⁴*

Vahdet-i vücûda zat mertebesi veya bir başka ifadesiyle mutlak gayb mertebesi bilinemez. Buna göre; Cenab-ı Hakk'ın zâtını kamil veliler ve mukarreb melekler dahi bilemez. “Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım”⁵⁵ âyetinde geçen “liya'büdûn” ifadesi “liya'rifûn” yani mârifet anlamındadır. Mârifet de ancak sıfatlarla bilinebilir. Bilenler ise mükâşefe ehliolanlardır. Allah gözle görülmez. Peygamberler de Allah'ı gözle değil ancak kalbî müşahadeyle görmüşlerdir. Es'ad Efendi'nin ifadesiyle sadece Rasûlullah (s.) “baş gözünden mürûr etmiş müşâhade-i kalbiyesiyle” dünyada iken Cemâlullah'ı görmüştür. Es'ad Efendi bu hususu açıklarken âyette geçen “len terânî” ifadesini delil olarak zikreder. Bu âyete göre; vahdâniyet perdesi sebebiyle hiç kimse dünyada Allah'ı göremez. Ahirette ise sadece mü'minler ru'yetullaha kavuşacaklardır.⁵⁶ Bazı, vahdet ve muhabbet şuuruna sahip ve kalpleri Tur-u Sina'ya benzeyen insanlar/evliyâlar da müşahade gayreti içerisinde olmuşlar ve bir hayli nûr ve sırâ şahit olmuşlardır. Bu haldeyken de bazı sırları ağızlarından kaçırmışlar. Âşıkâne nazımlar ve nesirler bu şekilde oluşmuştur.⁵⁷

Es'ad Efendi'ye göre; marifetullah için “fenâ-i vücûd” ve “fenâ-i fenâ” lazımdır şeklinde ifade edilen görüşler yanlıştır. Çünkü; fenâ vücûddan sonra olmayı gerektirir. “Fenâ-i vücûd”, ibadet ile nefsin kötü sıfatlarını yok edip “teslim” ve “tevekkül” gibi güzel vasıflarla muttasıf olmaktır. “Fenâ-i fenâ” ise o güzel vasıfları da kendinden bilmemekten ibarettir. “Nefsini bilen rabbini bilir” sözünde “fenâ” nefse izafe edilmemiş bilakis “mârifet” yani bilme fiili nefse atfedilmiştir. Mâsivanın gerçek bir varlığı yoktur ki onun fenâsı düşünölsün. Bu nedenle kişi kendinin vücûdsuz, fenâsız olduğunu bilirse Cenab-ı Allah'ı bilmiş olur. Nasıl ki bizim için kapalı olan bir şeyi öğrenmemiz, bize kapalı olan o şeyin değıştiğı anlamına gelmez. Bilakis bizim o konuyla ilgili bilgisizli-

54 Yunus Emre, *Divân*, FKT., s.165/3.

55 Zariyat 51/156.

56 Erbilî, *age.*, s. 10.

57 Erbilî, evliyânın derin müşahade halinde söyledikleri sözler hakkında şu bilgileri verir: Evliyânın bu aşıkâne sözlerine inanmayanlar gözlerin gördüğüne inanmayan insanlar mesabesinde. Akıllı olanlar ise bu sözlere itibar eder. Erbilî, *age.*, ss. 6, 9. Mükâşefe ehli olmanın yolu da Es'ad Efendi'ye göre peygamberimize tabi olmaktan geçiyor. Mükâşefe ehlinin basit bir kıstası da şöyle yapılı: Mükâşefe ehli parası olmadığı halde, Allah'ın Razzak sıfatına inanıp aç kalma korkusu olmayanlardır. Erbilî, *age.*, s.13

ğimizin izalesi manasına gelirse, yok olan bir şeyin de fenâsı düşünülemez. Dolayısıyla vahdet-i vücûdu savunan sûfilere göre fenâ diye bir şey yoktur. Fenâyı savunmak demek kişinin kendi vücûdunda varlık görmesi demektir ki; bu ise perdedir. Perde de Hakk'ın gayrıdır. Allah'ın zâtının perdesi ise O'nun kemâl zuhurudur. Es'ad Efendi'ye göre Cenâb-ı Hakk'ın ferdaniyyet ve vahdaniyyetini gören ve mâsiva için hakikî bir vücûd olmadığını bilen basiret ehlinin "ene'l-Hakk" veya "subhânî"⁵⁸ gibi ifadeler kullanması normaldir. Vuslat, kişinin sıfatını sıfatullah, zâtını zâtullah bilip vahdete ulaşmakla mümkündür. Vuslata erenler Hakk'ın dışındaki varlık için ne nefis ne de vücûd olduğunu bilirler.⁵⁹ Bu mertebede insan kendisini, önceden vardı şimdi yok olarak değil bilakis her hâlükârda "hiçbir şey" olarak görür. Kişinin kendinde olan vücûd kendinden değildir. Bu ise Es'ad Efendiye göre "*Rabbimi Rabbimle bildim*" hadisinin ifade ettiği anlamdır.⁶⁰ Burada eşyanın mâsivanın fenâsının mümkün olmayacağını, olmayan şeyin fenâsının da olamayacağı ısrarla ifade eden Es'ad Efendi, tasavvufî makamlardan fenâ ve bakâ mertebesinin kişinin nefisini tanımasıyla alakalı olarak gerekli görür. Fenâ makamındaki insanların Cenâb-ı Hak'tan başkasını görmediklerini ve Enellah ve Subhânî gibi ifadeleri kullananların bu makamdaki insanlar olduğunu belirtir. Bakâ makamındaki insanların ise veraset-i enbiyaya nail olanlar olduğunu, bunların yaratmayı dahi gördüklerini, zahirde insanlarla beraber oldukları halde, iç dünyalarının Allah'la beraber olduğunu belirtir.⁶¹ Nitekim Resulullah (s.) fenâ makamından bakâ makamına terakki etmiş olduğundan ayette geçen "*iz rameyte*" ile "*ramâ*" fiilleri kendisine isnat edilmiştir. Ancak fiillerin hakîkatte Cenâb-ı Hakk'a mahsus olduğunu belirtmek için de "*ve mâ rameyte*" denilmiştir.⁶² Netice itibariyle evliyanın aynı aynullah, nazarı nazarullahıdır.⁶³

Risâlede eşya üç kısımda değerlendirilir:

1. Vâcibu'l-vücûd
2. Mümteni'ul-vücûd
3. Mümkünü'l-vücûddur. Masivânın tamamı mümkünü'l-vücûd kısmına girer. Sureten mevcuttur. Zâtları itibariyle ezeli ve ebedî yok hük-

58 Bu ifadelerin tasavvuf literatüründe kullanımı ve diğer mutasavvıfların benzer kullanımları ve açıklamaları hakkında geniş bilgi için bk. Balyânî, *Mutlak Birlik*, ss. 143-150, 27 no'lu dipnot.

59 Erbilî, *Tevhid Risâlesi*, s.6. 21,23, 40.

60 *Aym eser*, s. 16.

61 *Aym eser*, s. 52.

62 Erbilî, *Tevhid Risâlesi*, s. 81.

63 *Aym eser*, s. 83.

mündedir. Cenâb-ı Hakk'ın icadıyla mevcuttur.⁶⁴ Allah'ın vücûdu vâcibdir. Vacibu'l-vücûd ise birdir. Dolayısıyla mâsivânın da "adem"i vacibdir. Çünkü vacibu'l-vücûd diğerinin mevcut olmasından münezzehtir.⁶⁵

Mutasavvıflar âlemin vücûduna dair üç görüş öne sürmüşlerdir:

1. Âlem, ister cevher isterse araz olsun gerçek, hakiki bir varlığa sahiptir. Fakat bu vücûd Hakk'ın îcâdı olması dolayısıyla emanet çeşidindedir. Hatta sekr hali vuku' bulunca, bu grupta olanlar dahi "la mevcude il-lallah" demişlerdir.
2. Âlemin vücûdu dışarıda vardır ama gölge nevindedir. Cenabı Hakk'ın sıfatı da o gölgeye aks etmiştir. Mesela vücûddan vücûd, ilimden ilim, kudretten kudret gibi akis yoluyla bir vücûd zuhura gelmiştir.
3. İbnü'l-Arabî'nin de dahil olduğu gruptur. Âlemin ilm-i ilahideki vücûdundan başka hakikatte bir vücûdu yoktur. Gördüğümüz şeylerin vücûdu ise gölge vücûddur. Bu gördüğümüz şeyler Hakk katında vardır. Fakat "*nefsu'l-emr*" de yani gerçekte yoktur. Tevhidin kemâli de, bunu gerektirir. Zahirde olsun, batında olsun Hakk'ın dışında müstakil bir vücûd yoktur. Bütün mahlukat, Allah'ın vücûdu ile kâimdir. Hadiste geçen "*Nefsini bilen*" deki nefisten kastedilen mâsivadır. Allah önce Hakikat-i Muhammediyyeyi yarattı ondan da masivâyı yarattı. Rasûlüllah (s.)'in "*Ya Rabbi bana eşyanın hakikatini göster*" hadisinde ifade edilen budur. Yani eşyayı bilen, nefisini bilir. Nefsini bilen Allah'ı bilir. Eşyayı bilmek demek; ondaki varlığın Cenâb-ı Hak'tan olduğunu bilmektir.⁶⁶⁷ Yunus Emre'nin "Sen çıkınca aradan kalır seni yaradan" sözü de bunu dile getirmektedir kanaatindeyiz. Es'ad Efendi de bu meyanda şunu söylemektedir:

*Candân talep kııl yârını ver cânı bul dîdârını
Yok eyle kændü varını kıim var ola canan sanâ⁶⁸*

Es'ad Efendi'nin de ifade ettiği gibi, insanın kendinde varlık görmesi diğer

64 *Aym eser*, s. 24.

65 *Aym eser*, ss., 36, 46.

66 Erbilî, *Tevhid Risâlesi*, s.47.

67 *Aym eser*, s.36.

68 Erbilî, *Divân*, s.188. Kendini yok edersen sevgili kalır sadece.

günahlarla kıyaslanamayacak kadar büyük bir günahdır.⁶⁹ Bu şekilde neticede kaybeden yine insanın kendisidir:

*Bezm-i maârifden seni yok eylemiş bu varlığın
Mahza bu yüzdendir senin canandan ağıyarlığın
Öldür şu nefs-i ser-keşi öğren tarîkîn barlığın
Yağma edersen varlığın gider gönülden darlığın
Mahv eyle sen ağıyarlığın yar olırsar mihman sana⁷⁰
Anlaşılan odur ki ancak kişi yoklukla Allah'ı bilebilir.⁷¹*

Es'ad Efendi, risalede geçen Rasûlüllah (s.)'in “dehre sövmeyiniz çünkü dehr Allah'tır” hadisinin her şeyde olanın Allah'ın vücûdu olduğuna işaret etmekte olduğunu ifade eder. “Hasta oldum gelmedin, bir şey istedim vermedin” kutsî hadisinde merhametsiz zenginleri tehdit etmesi de hastanın, isteyenin, “vücûd-ı hakk” olduğuna işaretidir. Es'ad Efendiye göre burada rubûbiyyet sırrı vardır. Buna göre; Rab ve merbub arasında bir nisbet vardır. Merbubun ilm-i ezelide âyân-ı sâbitede bilgisi vardır. İlim ise Cenâb-ı Hakk'ın gayrı değildir.⁷²

İnsan bunun yanında Cenâb-ı Hakk'ın gayrı da değildir. Çünkü ilm-i ilâhî'de mevcuttur. İlm ise onun gayrı değildir. İnsan müstakilen bir vücûda sahip olsaydı o zaman “kendisini bilmeye”, “mârifet-i nefse” ihtiyacı kalmazdı. Bu durumda da birin ikincisi ortaya çıkardı ki bu mümkün değildir. “Mârifet-i nefsin”, yani kişinin kendini tanıma ihtiyacının insana sağladığı fayda şudur: Kişi kendini ne mevcut bilir ne ma'dum. Müstakilen mevcut değildir. İlm-i ezelîde ise mevcuttur.⁷³

Kelime-i Tevhid, Allah'tan başka hiçbir şeyin müstakil bir vücûdunun olmamasını gerektirir. Bu bilgiye ulaşmanın yani Kelime-i Tevhid'i anlamının da dereceleri vardır: Zahir ulema bu durumu “ilme'l-yakin” ile bilebilir. Evliyâ ise müşahade ile ayne'l-yakîn ile bilir. Nebilerin varisleri de ledünnî olan “hakka'l-yakîn ile bilirler.⁷⁴

Cenâb-ı Hakk'ın vahdaniyyeti, kadîmdir ve ebediyyen mahfuzdur. Hadiselerin zuhuruyla değişmez. Hadiselerin oluşumu, onun zahir isminin gereğidir. Cenab-ı Allah'ı gözle göremememiz O'nun batın isminin bir gereğidir. Za-

69 Erbilî, *Mektûbât*, s. 137.

70 Erbilî, *Dîvân*, s.186

71 Erbilî, *Tevhid Risâlesi*, s.18.

72 *Aym eser*, s.36, 42, 43.

73 Erbilî, *Tevhid Risâlesi*, ss.58-59.

74 *Aym eser*, s.60.

hiri batını, evveli âhiri, hepsi bir tek zâttır. Ezelde tek olduğu gibi hâla tektir. Ezelde her lahzada bir hâl ve şe'n üzere olduğu gibi şimdi de böyledir. Ezelde nasıl ki bir mevcud yok idi şimdi de hâl böyledir. Evvelde bir "şey" hatta bir "gün" bile olmadığı gibi şimdi de böyledir. Bundan dolayı mevcudatın varlığıyla yokluğu eşittir.⁷⁵

Vahdet-i vücûd, eşyada olan vücûdu, Hakk'ın dışında görmeyince ortaya çıkar. Yani eşya fani görülürse "La Mevcude İllallah" sırrı zuhur eder.⁷⁶ Cenab-ı Hakk'a vuslat müyesser olunca yani kendi nefesine irfan hasıl olunca ve neticede eşya külliyyen ma'dum görülünce "irfan" kelimesine bile mahal kalmayınca Vahdet-i Vücûd sırrı zuhur eder. İnsanın ve herşeyin vücûdunun yalnız ezeli ilimdeki vücûddan ibaret olduğunu, ilmullahın gayr-ı olmadığı bilinmiş olur.⁷⁷ Bu durumda, bu mârifet erbabı, her şeyi kendi nefesine bakan yönüyle değil de Hakk'a bakan yönüyle görmektedir. Bu durum "prizmadan geçen ışığı algılamamıza benzer. Birçok farklı renklerin olmasına rağmen, sadece ışığı görürüz, çünkü varolan sadece ışıktır."⁷⁸ Vefat edenlerin iyi ve kötü sıfatları kesildiği gibi "ölmeden önce ölüünüz" sırrına erenler de teslimiyet makamına ulaşırlar. Zâtlarında ve sıfatlarında bir varlık görmezler. Bunun neticesinde de zâtlarında zâtullah sıfatlarında sıfatullah kaim olur.⁷⁹

Birçok mutasavvıfta olduğu gibi Es'ad Efendi de burada ölümü dörde ayırır.

1. Mevt-i ahmer (kırmızı ölüm) nefis ve şeytan ile mücadele ederek, kötülüklerden kaçınarak ibadet ve taat için nefsi yönlendirmektir.
2. Mevt-i esved (siyah ölüm) inkarcıların ve muhaliflerin kınamasına ve kötülemesine, eziyetlerine sabır ve tahammül göstermektir.
3. Mevt-i ahdar (yeşil ölüm) bela ve musibetlere rıza göstermektir.
4. Mevt-i ebyaz (beyaz ölüm) açlığa dayanıp şikâyet etmemektir.⁸⁰

75 Aynı eser, ss. 62-63.

76 Aynı eser, s.69.

77 Aynı eser, s.71.

78 Chittick, *Hayal Âlemleri*, s. 33.

79 Erbilî, *age.*, s.49.

80 Ramazanoğlu, *Musâhabe*, c. 6, s. 190; Erbilî, *Tevhid Risalesi*, s.50, Es'ad Efendi'nin ölüm tasnifi ve her ölüm rengine yüklediği anlam İbnü'l-Arabî'nin yorumlarıyla birebir örtüşmektedir. İbnü'l-Arabî'ye göre; 1. mevt-i ebyad, insanı kuvvetten düşürmeyecek şekilde dengeli açlık, bilinçli bir şekilde açlık, 2. mevt-i ahmar, nefsin olumsuz isteklerine muhalefet. Nefsin arzularına karşı çıkan kişi onu boğazlamış demektir; 3. mevt-i ahdar, yamalı elbise giymek, bu hali yaşayan kişi yeryüzünün bir kısmının bitkilerle bir kısmının çiçeklerle süslü olması gibi bir hal yaşamaktadır. 4. Mevt-i esved, eza ve cefaya tahammül göstermektir. Bu durumda olan kişi de gam ve tasa içerisinde. Gam insanda bir zulmet oluşturur. Zulmetin rengi siyahtır.

O'na göre yukarıda sayılan ölümler nefsi tanımaya sebep olduğundan “mâtû” emrinden kasıt mârifettir. “Ölmeden önce nefsinizi biliniz ki Cenâb-ı Hak'ı bilesiniz” cümlesi O'nun bu konudaki düşüncelerini özetlemektedir.⁸¹ Kişi nefsinin öldürünce insanî meziyetleri oluşturan, duyma işitme vb. tüm sıfatların sahibi Allah olur. Bizde bu sıfatlar ibadet vazifesini yerine getirmek için emnettir. Evliyânın bakması ve görmesi, Allah'ın bakması ve görmesidir. Çünkü Kutsî Hadiste; “Ben onun gören gözü, işiten kulağı, konuşan dili ve tutan eli idim” buyrulmuştur. Ancak Allah şekil ve sûretten münezzehtir.⁸²

Veraset-i enbiyaya nail olmak için nefsin basamaklarının geçilmesi gerekmektedir. Yani kişi tasavvufî tecrübeden geçmelidir. Nefsin basamaklarını Es'ad Efendi şöyle verir: “Nefs, terbiye görmemiş ise emmâredir. Değilse, yani terbiye görmüş ve şer'i emirlere itaat etmiş ise levvâmedir. Allah'a itaati fazlaştırmış fakat nefsi arzuları unutmamış ancak bunları bırakmış ve terakkiye meyletmiş ise mülhimedir.⁸³ Nefsi arzuları tamamen terk etmiş ve makamlara yol almak için karar kılmış ise mutmainnedir.⁸⁴ Makam arzusundan ve tüm isteklerden vazgeçmiş yalnız Hakkın rızasına teslim olmuş ise radiyedir. Bu fikre hizmet ve bu halde istikâmet ettiğinde de mardıyyedir. Tüm bunlardan Cenâb-ı Hak kendisini irşad için memur ve “emri bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker” vazifesiyle görevlendirmiş ise kâmilemdir. Ancak nefsin bu mertebesine erdikten sonra kişi varis-i enbiya olabilir. Bu mertebeye yükselmek insanı oluşturan, kalb, ruh sır, hafî, ahfa, nefsi natika ve cesedden ibaret olan yedi lâtifede düzenli olarak icray-ı zikir ve tefekkür ile olabilir. Yani bir “nefs” tarikati aliyenin birinde sülûk edince yani müzekka, musaffa ve mualla olunca nebiye varis olmaya layık olur. Bunun yanında “allamna min ledünna ilmen”⁸⁵ sırrına mazhar olur.” Buradaki “ilmen” kelimesinden kastedilen ise Es'ad Efendi'ye göre; kendisiyle manevî inceliklerin ve kevnî hakikatlerin idrak olduğu vehbî olan mukaddes bir ilimdir.⁸⁶ Nefsinin öldürmüş olan kimse ne

İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, c. I, s. 258; Balyânî, *Mutlak Birlik*, ss. 155-156, 31 no'lu dipnot. Nefsin ölümleriyle alakalı ayr.bk. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, ss. 432-433.

81 Erbilî, *age.*, s.50.

82 Aynı eser, s.83.

83 Es'ad Efendi kendisine mektubunda “bana hayat veren her mektubunuz İsrail'in suru gibi ruhuma dirilik; Azrailin kabzası gibi hakir nefsimi ölüm gibi tesirler icra eder” ifadelerini çok tuhaf benzetmeler olarak nitelendirdikten sonra bu gibi benzetmelerin nefsi mülhimeye mahsus olduğunu belirtir. Erbilî, *Mektûbât*, s. 147.

84 Bu nefsi ise peşinden gir cennetine müjdesini getiren nefstir. Gerçek şahidlik, saadet ve selamette bundan ibarettir. Aynı yer.

85 Kehf 18/65 Bu âyet “Biz ona katımızdan bir ilim verdik” anlamındadır.

86 Erbilî, *Tevhid Risâlesi*, ss.54-55.

zâtında ne sıfatında değişiklik görmez. Çünkü yok olanın değişime ihtiyacı yoktur. Kendi varlığını Cenâb-ı Hakk olarak bilen, kendini bilmemiş olur. Kendinin cahili olur. Kişi aynı zamanda Cenâb-ı Hakk'ın gayrı değildir. Yani ilmullahta mevcuttur. Özetle mârifet-i nefis; vücûdunu ne mevcut ne de ma'dum bilmektir. Yani kişi müstakil bir varlığı olmadığı için mevcut sayılmaz. Bunun yanında Allah'ın ilm-i ezelisinde mevcut olduğu için ma'dum da denilemez.⁸⁷ Konunun anlaşılması için verilen şu örnek ne kadar açıktır: Kişi ismi Mahmud olduğu halde yanlışlıkla Muhammed olarak biliyor. Fakat daha sonra isminin Mahmud olduğunu öğreniyor. Bu durumda Mahmud aynı Mahmud'dur. Sadece Muhammed olarak bildiğimiz kişinin Mahmud olduğunu öğrenmiş oluyoruz. Bu durumda Mahmud'un fenâsı da söz konusu değildir. Mahmud'da bir noksanlık yoktur. Muhammed de Mahmud'da fani olmuştur. Muhammed zâten yoktu. Bilen ve bilinen bir zâttır. Ulaşan ve ulaşılan birdir. İkilik yoktur. Fakat; ârif ve vasıl sıfatı, ma'rûf ve mevsûl de zâttır. Sıfat ve mevsûf ise diğerinin gayrı değildir.⁸⁸

Allah'ı idrak eden de, mâsiva aynasında, "şey" de tecelli eden kendi hakikatinden başka bir şey değildir. Yani Zâtını Zâtıyla idrak eden kendisidir. Dolayısıyla müdrük/idrak eden ebsar/gören değildir. Çünkü gören/ebsar hâdistir ve ademdir. Zât, zât-ı kâdimin idrakinden acizdir. "La tûdrikhu'l-*absâr*, ve hüve yûdriku'l-*absâr*"⁸⁹ ayeti de kişinin kendi varlığıyla Allah'ı idrak edemeyeceği, Allah'la kendini idrak edebileceği, Allah'ın her şeyi kuşatabileceği anlamına gelmektedir. Özetle "lâ tûdrikhu'l-*absâr*" Allah'ın gayrının mevcut olmadığı anlamına gelmektedir.⁹⁰ "Leyse kemislihi şey'ün"⁹¹ âyeti de bu manayı desteklemektedir. Yani Allah gözle görülen bir miktar, burun ile duyulan bir koku olma, tatma ile anlaşılan bir tat, dokunma ile anlaşılan bir keyfiyet olmaktan münezzehtir.⁹²

Sen Cenab-ı Hakk'ı isbat ve geride kalan her şeyi nefy ediyorsun peki gördüğümüz bunca eşya nedir? sorusuna Es'ad Efendi, "Bizim bu gibi ifadelerimiz mâsivayı görmeyen tevhid-i hakikî ashabınadır. Görenlere diyeceğimiz bir şey yoktur" şeklinde cevap verir. Es'ad Efendi bu husustaki açıklamalarına şöyle devam eder:

87 *Aynı eser*, ss.54-55.

88 *Aynı eser*, s. 73.

89 En'âm, 6/103.

90 Erbilî, *Tevhid Risâlesi*, s. 82.

91 Şûrâ, 42/11.

92 Erbilî, *age.*, s.89.

“Zira onlar ancak baş gözüyle gördüklerini görüyorlar. Mâsiva karanlığıyla hakikati görme şerefinden mahrum bulunuyorlar. Nefislerinin adem ile mesbuk ve vücûd-ı hak ile mevcut olduğunu idrak eden kimseler Cenab-ı Allah'ın gayrını mevcut görmezler. Bilmeyenler ise asla Cenab-ı Hakkı görmezler. Ne kadar açıklanrsa açıklansın, hakikati görmeyen, meseleyi anlayamaz göremez, idrak edemez. Vâsıl olanlara işaret yeterli olacağı gibi vâsıl olmayanları da hiçbir şey irşad edemez. Ne akıl, ne talim, ne tefhim, ne akl, ne takrib bunların biri dahi tesirli olmaz. Ancak insanı karanlıktan çıkarıp, mârifet nûrları ile zâtını ve sıfatını nûrlandırması ancak ve ancak vâsıl-ı ilallah olan bir şeyh-i kâmilin ve tarikati aliyeyi seyr-ü süluk ile katetmiş bulunan bir üstadın hizmeti ve emirlerine itaat sayesinde mümkündür. Cenab-ı Hakk isterse o zâtın bereketiyle hidâyete nâil olur, ve kutsi himmetleriyle sülûk ederek vâsıl-ı ser menzil-i maksud olur”.⁹³

Kişi ilm-i ezeldi ne mahluktur ne de gayr. Fakat bu, mükâşefe ehli güzel ahlak sahibi, kainatın tesbihini işitebilen vuslat ehli kişiler için geçerlidir. Vuslat ise huzuru da beraberinde getirmektedir. Es'âd Efendi'nin Divân'daki şu beyitleri vahdet ve istikamet ilişkisine dikkat çekmektedir:

*Benmem neşât dâred bâ yâr-ı istikâmet
Tâ şem-i mahfelem şod dildâr-ı isikâmet
Bâ dost-ı hîş Es'ad benişin bebâğ-ı vahdet
Gülhây-ı taze dâred behâr-ı istikâmet*⁹⁴

“Allah dilediğini işler ve irade buyurduğuna hükmeder.”⁹⁵ âyeti dolayısıyla O, yaptığından hesaba çekilmez. Mâlike mülkünden hesap sorulmaz prensibi bunu gerektirir.⁹⁶ Ancak ondan sebepler yaratmasını istemek gerekmektedir. Bu nedenle de sebebe değil müsebbibü'l-esbaba yani sebepleri yaratana bakmalıdır.⁹⁷ Allah'ın âdemi kendi sûretinde yaratması demek; kendi sıfatlarıyla yaratmış olması demektir.⁹⁸ Kim Allah için ise Allah'ta onun içindir.⁹⁹

Es'ad Efendi vahdet arzusunu şöyle dile getirir:

*Eğerci tâ ezelden beri tâbi oldum mezheb ü dine
Tevekkül eylemem amma ne tâata ne âyine*

93 Aynı eser, ss.94-97.

94 Mecliste istikâmet sevgilisi bulununca benim meclisim zevk ve safâya gark olur./Es'ad sevgilininle vahdet bağında otur. İstikâmet baharının gülleri, dâima tazedir. Erbilî, *Divân*, ss. 26-27.

95 Al-i İmran 3/40.

96 Erbilî, *age.*, s.16.

97 Erbilî, *Mektûbât*, s.60.

98 Erbilî, *Tevhid Risâlesi*, s.37.

99 *Keşfu'l-hafa*, c.2. s. 232; Erbilî, *age.*, s.84.

*Bütün rûhum bütün kalbim bunu söyler her-âyine
Geçüp dünyâ vü ukbâyı erem vahdet sarâyine
Fakîre ger kerem olsa ganî perverd-gârımdan¹⁰⁰*

Sonuç

Netice itibariyle, Es'ad Efendi'nin vahdet-i vücûd anlayışı sadece ontolojik anlamda bir vahdet değil her bakımdan bir vahdet düşüncesi üzerine oturmaktadır. Onda bu düşünceye fakr ile ulaşılmaktadır. Vahdet-i vücûd zevkle elde edilir, yaşanarak bilinir. Bu, Hakk'ın sıfatlarının insana galib gelmesidir. Vahdet-i vücûdu zevken elde eden sâlik, gerçek varlığın bir olduğunu, bunun da Cenâb-ı Hak olduğunu, Hakk'ın dışında başka varlık olmadığını bilir. Kendinde varlık gören insan Allah'ı bulamaz. Mâsiva ilmullahta mevcuttur. Ancak kendisini hiç olarak gören kişinin, vuslatı mümkündür. Tahkîki imâna ulaşmak isteyenler târîki sûfiyyede çalışıp Cenâb-ı Hak'ı bu gibi evsaf ile bilmelidir. Bu hususlar ilm-i zahir ile bilinmez. Şeriata uyarak tarikat-i hakikati yaşayıp Rasûlüllah'a (s.) tabi olmaktan geçer. Mârifetullaha ulaşan insanlar Allah'ın "işiten kulağı, gören gözü" olurum dediği insanlar sınıfına girerler. Her şeyiyle veraset-i enbiya hükmüyle "ve mâ yantiku anî'l hevâ"¹⁰¹ ve mâ rameyte iz rameyte ve lâkinnallahe ramâ"¹⁰² âyetlerindeki sırta mazhar olurlar.

Kaynakça

- Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali)*, (Medrese Yay.), İstanbul 1980
- Carl Vett, *Kelami Dergahı'ndan Hatıralar*, (çev. Ethem Cebecioğlu), Ankara, 1993.
- Carl Vett, *Dervişler Arasında İki Hafta*, (çev. Ethem Cebecioğlu), Kaknüs Yay., İstanbul 2002.
- Abdullah b. Mes'ud Balyânî, *Mutlak Birlik, Nefsini Bilen Rabbini Bilir*, Haz. Ali Vasfi Kurt, İnsan Yay., İstanbul 2003
- Cebecioğlu Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay., İstanbul 2005
- Chittick, William, *Varolmanın Boyutları*, çev. Turan Koç, İnsan Yay., İstanbul 1997, s.30.
- Çubukçu, *İslâm Düşünürleri*, AÜİFY., 2. Baskı, Ankara 1983.
- Erbili, Muhammed Es'ad, *Mektûbât*, İstanbul, 1983.
- Erbili, Muhammed Es'ad, *Divân-ı Es'ad*, İstanbul, 1991.
- Erbili, Muhammed Es'ad, *Tevhid Risâlesi Tercümesi*, İstanbul, 1337.
- Fazıl, Necip, *Son Devrin Din Mazlumlari*, İstanbul, 1969.
- Göktaş, Vahit, *Muhammed Es'ad Erbilî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Felsefesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.

100 Her ne kadar ezelden beri mezhep ve dine tabi isem de/Ne ibadete, ne ayine güvenirim. Bütün ruhum ve bütün kalbimle her an düşünürüm ki/Ben biçâyeye rızıklandırdı Allah'ın lütfu olsa da/Dünya ve âhiret düşüncesini geçip Vahdet sarayına ulaşısam. Erbilî, *Divân*, s.168.

101 Necm 53/3

102 Enfal 8/17

- Hucvirî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, çev.: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1996, s.414.
- Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No. 2306, II, 191-192.
- İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, Beyrut 1980.
- İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1955.
- Ferid Kam, *Vahdet-i Vücûd*, haz.: Ethem Cebecioğlu, DİB. Yay., Ankara 1994.
- Kara, İsmail, "Meclis-i Meşayih, Ulema-Tarikat Münasebetleri ve İstanbul'da Şeyhlik Yapmış Beş Zâtın Kendi Kâleminden Terceme-i Hali", *Kutadgubilig*, Sayı: 1 (Ocak 2002).
- Kâşânî, Abdürrezzâk, *Istilahâtü's-Sûfiyye*, Kahire 1990.
- Köprülü, M. Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yay., İstanbul 1980, s.122.
- Kılıç, Mahmud Erol, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri: Vücûd ve Merâtibü'l-Vücûd*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995, s. 226.
- Nablusî, Abdulganî *Âriflerin Tevhidi*, çev.: Ekrem Demirli, İstanbul 2003.
- Suad el-Hakîm, *Mu'cemu's-Sûfi el-Hikme fi Hudûdi'l-Kelime*, Beyrut 1981.
- Sülemî, Ebu Abdurrahmân, *Tis'atü'l-Kütüb li Ebî Abdirrahmân es-Sülemî (Kitabu Sülûki'l-Ârifin)*, çeviri ve notlarla birlikte neşr.: (Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri) Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1981.
- Tehânevi, *Keşşâfu'l-Istilahâti'l-Fünûn*, İstanbul 1984.
- Yahya, Osman, *Müellefât-ı İbn Arabî*, çev. Ahmed Mahmud et-Tıyb, Kahire 1992
- Yılmaz, Hasan Kamil, *Altın Silsile*, Erkam Yay., İstanbul, 1994.
- Yılmaz, Hasan Kâmil "M. Es'ad Erbilî", *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, c. 9, , İstanbul 1996.
- Yılmaz, Hasan Kamil, "Esad Erbilî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995.